

מן הדרשה הקלסית אל הדרשה הקיומית

אביה הכהן

הרב שמעון גרשון רוזנברג - שג"ר, זמן של חירות: דרשות לחג הפסח, ישי מבורך (עורך), הוצאת מכון כתבי הרב שג"ר, אלון שבות תש"ע, 232 עמ'

הכותב הינו ר"מ
בישיבת תקוע
ומלמד במדרשות

החזיון של קשרי נפש בין רב לתלמידיו הוא חזיון מלא אצילות. פגישה בין הרב לתלמידיו היא רגע של התרחשות, בבחינת להבה של ניצוץ משיח שנדלקת. כך היא פגישת הרב ה'נזיר' עם מרן הראי"ה, כך היא פגישת תלמידי הבעש"ט עם רבם, כך היא פגישת ר' חיים ויטל והאר"י, וכך הם תיאורי מערכת יחסי האהבה של ר' מאיר לרבנו הכופר אלישע בן אבויה.

דומה היה שעם העידן המודרני, הדמוקרטיזציה ותחושת השוויון בכל המערכות, גם החזיון הזה יתעמעם, ואולי אף יעלם מן העולם. והנה, אל מול עינינו עומדים תלמידי הרב שג"ר, שעומלים באהבה ובמסירות לכנוס את כתביו ולפרסם כל מילה ומאמר שנשארו מרבם. דברי הזיכרון והגעגוע של תלמידי הרב שג"ר לרבם מעוררים אצל הקורא תחושה של יחסי רב ותלמידים מדורות קודמים. בשנים האחרונות זכינו לכמה וכמה חיבורים שתלמידי הרב שג"ר טרחו ועמלו להוציא לאור, ועתה זכינו לספר נוסף - דרשות לחג הפסח, שעריכתו המדוקדקת מלמדת על אהבה גדולה ועל תחושת החיות שהרב שג"ר מעניק לתלמידיו הגדולים.

אמנם לעתים, עם קריאת הדברים, שאלתי עצמי אם אהבה אינה מקלקלת את השורה. כמה מן המאמרים נאים ויפים, אך מצאתי עצמי תוהה אם גם המחבר היה שש לפרסם אותם בספר. לא כל הדרשות הן בבחינת 'תבואה חדשה', חידושים שלא נשמעו מעולם.¹ זאת ועוד, לא תמיד יש בהן אותה התרוממות הרוח שמאפיינת כל כך את דרשותיו וכתביו של הרב שג"ר. בחששם לאבד ולו מילה מדברי רבם הגדול, הביאו תלמידיו את האוסף הגדול, ולא ברור כי בצדק עשו כן. לטעמי עדיף היה להוציא לאור ספר קטן כמות, שחידושו רב יותר.

עם זה, גם בדרשות שחשתי שאין בהן חידוש יש ברכה רבה, וכמי שלא נמנה עם חברי החבורתא קדישתא שומעי לקחו, גם אלו לימדו אותי רבות על הרב שג"ר ועל עולמו כמורה מסודר ושיטתי.

שתי דמויות הם: החוקר והמאמין הדרשן. החוקר קורא ומנתח את הכתובים ומגלה תובנות חדשות. מול החוקר עומד הדרשן המאמין שחי את אמונתו ואתה מפליג לגובהי מרומים. הרב שג"ר הוא חוקר, דרשן ומאמין. הרב שג"ר הולך בדרכי התנ"ך כחוקר ורגיל ומחלק את התנ"ך לבחינות שונות ולתפיסות שונות, שבילים שמעט הם הרבנים שיכולים להלך בהם. בדרשותיו מגלה הרב בקיאות בדרכי חקר המקרא. גם במאמרים בענייני אגדה הוא מראה הן את יכולותיו הלימודיות והן את ידיעתו בדרכי הלימוד-החדשות, האקדמיות, של האגדה.

אך הרב שג"ר אינו מסתפק בניתוח קר של הדברים, והוא מחפש אלוהות. תמיד לאחר ניתוח הכתובים הרב שג"ר מתרומם לעולם של רעיונות. מתורה שבכתב הוא עובר לתורה שבעל פה, ומאגדה להלכה ולהפך, ומתורת חז"ל לדברי ראשונים ואחרונים, ומהם לדברי חסידות וקבלה, ומדברי חסידות וקבלה הוא עובר לעולם של שירה ופילוסופיה כללית. הכול נעשה בטבעיות ובחן, ודומה שכמעט אין ברור מי שמסוגלים להקיף ולחבוק עולמות רחבים כל כך.

הספר הוא ספר דרשות, וכל דרשה עומדת בפני עצמה. קשה אפוא להקיף את הדרשות כולן, ועל כן אכתוב כמה מילים על אחדות מהן.

דרשת הפתיחה 'כי חג ה' לנו: על שמחה וקדושה בחגים' (עמ' 19 ואילך) מציגה את תפיסות החג במקרא. הרב שג"ר נסמך על חוקרי המקרא והולך בעקבותיהם בהצגת הפנים השונות של החגים במקרא. כידוע, הרמב"ם סבר שהיו קורבנות לפני מתן תורה, והתורה, במלחמתה באלילות, שאלה ממנה את עולם המקדשים והקורבנות אך עקרה מהם את היסוד האלילי. הרב שג"ר מיישם את דרכו של הרמב"ם בתיאורו את עולם החגים המקראי אל מול העולם האלילי, אולם אינו מסתפק בדרכו של יחזקאל קויפמן בתארו את הדה-מיטולוגיזציה של המועדות במקרא, אלא מתאר את העולם הנפשי-החברתי החיובי שבנתה התורה בעולם המועדים.

התורה ממירה את המערכת האלילית במערכת קיומית שונה לחלוטין. בהקשר זה גם לאכילת הקורבן אופי שונה; היא איננה מלווה ב'צחוק' אלא השותפות האלילית עם האלוקים הופכת לעמידה ולשמחה לפני האלוקים. השמחה מהווה תחליף לאקסטזה, וזוהי האווירה שבה נאכל הקורבן. השמחה הזאת

1 כוונתי בעיקר בדרשות המקראיות: 'כי חג ה' לנו: על שמחה וקדושה בחגים' (עמ' 19 ואילך); 'זיכרון בראשית וזיכרון מצרים: דרשה לשבת הגדול' (עמ' 46 ואילך).

רחוקה מלהיות שמחה דיוניסית, אלא היא שמחה הבאה בעקבות הבטחון בה', שהנו עוז לאדם, והיא מבוססת על תחושת הביתיות של האדם בהווה הנשענת על הבטחון הזה'. (עמ' 22).

נדמה לי שיותר מכל ספריו הקודמים, דווקא בדרשות לפסח הרב שג"ר חוזר פעם אחר פעם לניתוח של העולם המקראי. הדרשות שעיקרן עולם המקראי יפות, אך חשתי שלא בהן חידושו של הרב שג"ר. מטבע הדברים, הדרשות אשר משכו את לבי יותר הם הדרשות המגלות את ייחודו כהוגה. הדרשה שעל שמה נקרא הספר, 'זמן של חירות' (עמ' 149 ואילך) יוצאת מניתוח מבנה ליל הסדר והלכותיו התנאיות, אל הבנת משמעות ההווה לנוכח העבר והעתיד. ההווה בתורתו של הרב שג"ר אינו רק שלב לקראת הגאולה; העתיד והגאולה הם שנותנים לו משמעות, והם חלק מן ההתרחשות של ההווה. כך הרב שג"ר בממשות של הכאן ועכשיו המציאותי, ומנסה לתת לו משמעות, ללא בריחה אל עולמות אחרים. ליל הסדר, שבו משמשים עבר ועתיד בערכוביה, אינו רק חלום לגאולה, אלא בו עצמו מתרחשת גאולה.

בדרשה שלאחריה, 'חרות על הלוחות: בין פורים ופסח' (עמ' 163 ואילך), הרב שג"ר חוזר מסארטר לרב קוק, ומן הרב קוק לר' נחמן, תוך דיון במשמעות החירות. הרב פותח בדיון במשמעות החירות אצל סארטר, המבטא את מצוקת האדם המודרני אל מול החירות. האדם הופך ל'שק פחם' חסר שם וחסר זהות, והחירות אינה מביאה עמה אושר וגאולה. ובלשונו של סארטר – "האדם נידון לחירות". כנגד סארטר מעמיד הרב שג"ר את תורותיהם של הרב קוק ושל ר' נחמן, הגורסים שחירות היא חזרה לעצמיות האדם. המעבר שעושה הרב מסארטר אל הרב קוק ור' נחמן לא בא להראות את אור היהדות כנגד המודרנה בבחינת "ראו כמה יפה אני", אלא הוא מסע אמיתי בנפש, שבמהלכו הוא מחפש את גאולת הנפש ואת החירות שחג הפסח מסמל למאמין.²

בדרשה "יציאת מצרים אצל ר' צדוק" – שיעור על חירות, עצמיות וגאולה (עמ' 187 ואילך) דן הרב שג"ר בדרוש של ר' צדוק הכהן מלובלין העוסק בשני סוגי התגלויות: התגלות ששווה אצל כלל העם, והיא התגלות ה' במצרים, והתגלות מיוחדת לאדם, בבחינת "אנכי ה' אלוהיך". על כך כותב הרב שג"ר:

חג הפסח שבו אנו עוסקים מזמן לנו המחשה חזקה של אמונה זו. בזוהר הקדוש נאמר כי אכילת המצה מביאה את ישראל לאמונה. אדמו"ר הזקן, מייסד חסידות חב"ד מסביר [...] שאכילה היא הפעולה הבהמית ביותר של האדם, והמצה היא הלחם הפשוט ביותר. האמונה הצומחת מאכילת המצה מתחילה במקום הבסיסי הזה – לא בחוויות עליונות או בטענות פילוסופיות, אלא בקיום הפשוט ביותר. החוויה הראשונית של אכילת המצה אינה רק סמל לפשטותה של האמונה אלא היא המרחב הממשי שבו היא צומחת, החוויה הקיומית שבה מושרשת האמונה. אכילת המצה היא חלק מהקיום בתוך היהדות, בלא מוחצנות. בכך הופכת האמונה ללחם, הקדושה יורדת ארצה.

ניתן לומר כי דווקא ה'שטיבל' היהודי, הרחוק מההוד וההדר של הכנסייה, הוא הבסיס לאמונה היהודית: הוא מבטא את הזרימה הטבעית, הבלתי מודעת [...] אך גם גילוי השכינה של בית המקדש מבוסס על ה'שטיבל' (עמ' 189-188).

2 על דרשה זו, ראה את דבריו היפים של ישי מבורך בחתימת הספר.

ביני לבין עצמי תהיתי אם לכך התכוון ר' צדוק, והרי ההתגלות האישית בדרוש של ר' צדוק³ אינה מתארת אדם ספקן, ומדוע כותב הרב שג"ר על חוויות פילוסופיות ולא על איש אמונה? נראה שהרב לוקח את דברי ר' צדוק למקום חדש שאיננו נמצא בהם. חשתי שהרב שג"ר אינו רק נאה דורש, אלא גם נאה מתאר את לבטי הנפש של מי שמשוטט בעולם מודרני של פילוסופיה ותרבות וחש שלעתים שוטטות זו יכולה לנתק אותו מן היהודי הפשוט, ובשיעור הוא קורא לתלמידיו לשוטט בעולמות של תרבות ופילוסופיה, אך גם להיאחז ביהודי הפשוט של השטיבלך.

השיעור על תורת האר"י 'דרושי האר"י' לפסח: שיעור על תיקון הזוגיות' (עמ' 94 ואילך) מרשים ורב קסם, ובו הרב שג"ר מסביר ומבאר דרושים של האר"י על חג הפסח, ומתוכם הוא דן בממדים נצחיים של זוגיות וחיבור. המאמר מלא תובנות, ובחזרת פסקה שאיני יודע אם היא היפה שבפסקאות, אך חשתי שהוא מתאר בה את לבטיו שלו:

'הרטט שבהתכנסות העצמית מביא לפעמים אנשים לחוות את היציאה החוצה כירידה. דווקא אנשים בעלי עוצמה נוטים לעתים להתבודדות, אך זו מביאה אותם לבסוף לעקריות; הם מאבדים את עוצמתם ללא הפריה של מפגש עם החוץ, והעוצמה אף עלולה להפוך למזויפת. יש צורך באינטראקציה ואיזון בין הכוחות השונים.' (עמ' 98)

לא כאן המקום להרחיב ולבאר כיצד הרב מסביר את המושגים הקבליים, ודבריי הם בבחינת קריאה ללימוד של הדברים. עם זאת אציין שהרב שג"ר מקדים ומדגיש שהוא הולך בדרכי החסידות ומבאר את תורת האר"י שלא כפשוטה. אני חייב לומר שכשקראתי את הדברים היפים והנוגעים ללב הייתה לי תחושה שהביאור נכון ומדויק, אולם אין אני בר סמכא לשפוט את הדברים.

עוד רבות הדרשות בספר ואין ביכולתי לסקור את כולן, ובוודאי יש בהן מרגליות שלא ראיתי בקריאה ראשונית.

בסוף הספר מובא מאמר מאת עורך הספר, ישי מבורך, תלמידו של הרב. מאמרו של מבורך מחזיק ברכה לעצמו, ובייחוד סיום דבריו על התפתחות הדרשה בעולמו של הרב שג"ר, מן הדרשה הישיבתית הקלסית אל הכיוון הייחודי של הרב שג"ר שניכר בשנים האחרונות. לדברי מבורך, הדרשה המובהקת שמסמלת את תחילת דרכו של הרב שג"ר היא הדרשה 'מרור בכזית' (עמ' 115 ואילך), שנכתבה כדרשה לרגל בר המצווה של בנו. בדרשה זו הרב פותח בפלפול ישיבתי בהלכות מרור, ובסופה הוא מגיע להיבט הקיומי של המצווה. בדרשות המאוחרות, לעומת זאת, העולם הישיבתי של הפלפול נעלם, והוא מתמודד עם המקורות הקדומים ללא המסך הישיבתי של הדיון באחרונים.

שונה ספר הדרשות לחג הפסח מספריו האחרים של הרב שג"ר והוא חסר את המתח והקרעים המפורסמים כל כך שלו. חשתי שחג הפסח המשפחתי משרה על הרב שג"ר שלוה, רוגע והרמוניה, והדבר ניכר בדרשותיו לחג. שבהן חוזרת הרבה המילה "ביתיות", ונראה שהיא השורש הרוחני של החג בתורת הרב. מי ייתן שנזכה כולנו לחוות את החירות הגדולה שתיתן שלוה לכל אדם במשפחתו ובביתו בעריכת הסדר.

3 ר' צדוק מבחין בין התגלות שהיא בבחינת עיגולים שבה כל ישראל שווים, ובין התגלות שהיא בבחינת יושר: "וזהו [הבחינה שבהתגלות הלב] על ידי מדריגת היושר... ובה יש מדריגות ואין השגת נפש אחת דומה לנפש אחרת כלל, שהרי אין שורשם במקום אחד ממש בקומת היושר..." (רס"סי לילה, פסקה טו). אין כאן רמז לניגוד שבין איש האמונה הפשוט לבין ספקנותו של האיש הלומד.